

Milli müəyyənlik hissi heç də genetik xassə deyildir, millətin və xalqın həyat tərzinin, yaşayış şəraitinin, bir sözlə milləti əhatə edən sosial-mədəni mühitin təsiri altında formalaşan, daima təkmilləşən və zənginləşən mürəkkəb təbiətli sosial hissdir. Əgər, o bəzən sosial istiqamətinə dəyişirsə, ümumbəşəri sərvətlərin qavranılmasına yönəlsə, bu sadəcə olaraq onun zənginləşmə, inkişaf etmək tələbatından doğur. Ümumbəşəri sərvətlərə yönəlmə xalqda, millətdə tələbatı yeni formasını formalaşdırır, xalq öz mənavi sərvətlərinin məhdud sərhədlərinə qapalı qalır, dünya sivilizasiyasının incələrinə qovuşmağa çalışır. İnsan o zaman mənavi uralıq hiss edir ki, təkcə öz eli- obası ilə deyil, bütün bəşəriyyətin adı ilə bağlı böyük bir ünvanla əlaqəsinə tam məsuliyyətlə duyub başa düşür. Şəxsiyyət – vətəndaş, şəxsiyyət –vətənpərvər, nəhayət sözlərinə tam mənasında bəşər övladı bu cür yaranıb irəliləyir.

Millət və xalqların mədəniyyətdə həmişə nə isə ömrü-nü başa vurur və köhnəlir, nə isə yeni, daha müterəqqi cəhət meydana gəlir. Mədəniyyətin milli formaları təkmilləşir və köhnəlməz olan, yeni həyat şəraitinə fədai gələn hər şeydən xilas olaraq, öz aralarında bir- biri ilə yaxınlaşırlar. Məlum olduğu kimi millət insanların sabit birliyi olub, ümumi dilə, ümumi orazi ilə, iqtisadi həyat birliyi ilə və müəyyən xalqın mədəniyyətinə xas olub onun mədəniyyətini başqa xalqların mədəniyyətlərindən fərqləndirən spesifik cəhətlərdə təsbit olunmuş ictimai psixologiyanın bəzi xüsusiyyətlərinin birliyi ilə bağlıdır.

Milli müəyyənliyin bütün atributlarını qidalandıran, onlara qol- qanad verən amillər içərisində mədəniyyətin xüsusi mövqeyi vardır. Çünki mədəniyyət hər bir tarixi mərhələnin, hər bir dövrün ayanlılaşdırılması ifadəsi kimi özündə zamanın sosial və mənavi proseslərini, mürəkkəb tarixi dəyişiklikləri, həyat tərzini ünsürlərini, insanların düşüncə və idrak nümunələrini cəmləşdirir. Sosial- mənavi proseslərin və insanların konkret maddi- hissi fəaliyyətlərinin məcmusu olduğundan mədəniyyət haqqında ictimai münasibətlərin mühüm tərəfi kimi də mülahizə yürütmək mümkündür. Məhz bunun sayəsində mədəniyyət nümunələrində, habelə xalqların mənavi ünsiyyətlərində hər bir dövrün tarixi meylini, hadisə və proseslərin ictimai mahiyyətini və bütövlükdə sivilizasiyanın inkişaf mexanizmini daha dəqiq surətdə başa düşmək asanlaşır.

Əslində mədəniyyətin yüksək tənzimləyici rolu, xüsusilə də milli həyatın bütün sahələrinə fəal təsiri özünü aydın göstərir. Məsələn, mədəniyyət həm insan yaşayışının tarixi birlik formaları ilə sıx əlaqədə olduğundan, həm də milli müəyyənliyin formalaşmasını şərtləndirən mühüm amil olduğundan millətin mənavi simasının bütün xüsusiyyətlərini toplu halında özündə ifadə edir. Bu cəhət milli həyatın bütün sahələrində- milli psixologiya və milli xasiyyətdə, milli mənlilik şəuru və milli qürur hissində, bir sözlə, milləti və xalqı sivilizasiya ilə bağlayan nə varsa, hamısında özünü göstərir.

Ümumiyyətlə, mədəniyyət və onun nailiyyətləri sivilizasiyanın mühüm tərəfi olan milli- mənavi sərvətlərin yaradılmasına, saxlanmasına, yayılmasına və mənimlənməsinə, habelə insanların maraq və təkliflərinin ödənilməsinə istiqamət götürür. Bu vəziyyət həm insanın sivilizasiya ilə təmast, həm də ondan bəhrələnməsi prosesidir. Müxtəlif cəmiyyətlərdə mədəniyyətin rolu ondan ibarətdir ki, o, cəmiyyətin mənavi həyatını yeni- yeni «materiallarla» təchiz etməklə mühüm ta-

rixi dəyişikliklər və irəliləyişlər prosesinə böyük yardımçı olur. Mədəniyyətin belə fəal dəyişdirici rolu onun milli həyatı müxtəlif sahələrinə təsirində daha aydın özünü göstərir.

Doğma coğrafi mühitlə, təbiətlə, torpaqla insan arasında

MILLİ MÜƏYYƏNLİKÜ

təbii ünsiyyətin qırılması nə deməkdirsə, millətlə fərdiyyət arasında milli ünsiyyətin qırılması da o deməkdir. Millilik nəinki «çizəkəlmə» və «yüksəliş» dövründə əriyib itmir, heç tənəzzül və böhran, istilə və köləlik dövründə də (faşist düşüncəsində, partizan döşəsində, yadelli düşmənin arxasında da) silinib aradan qalxır, Vətəninin, təbiətinin, xalqının ayrı- ayrı düşündə də fərd («məni») milliliyi özündə qoruyub saxlaya bilər. Adriatik sahilində Mehdi Hüseynzadə kimi, Fransız müqavimət hərəkatı sıralarında ceyran xanım kimi! Yalnız ölümlərin fərdiliyi və milliliyi də dərhal «ölür», dirilərin hərsinin bir adı var, öləndən sonra isə hamıya (Əhməd də, Serqoya da, Karapetə də) «mərhum» deyirlər. Eyni şeyi bəddi obrazı aid eləyib dübarə təkrar etmək olar: dirirdisə, demək millidir! Sənət, şəxsiyyət və millət- hər üçü həm süqut, həm də dirilik və pərvaz çağlarını eyni vaxtda keçirir (Qarayev Yaşar. Məyar-şəxsiyyətdir. B., 1988, s.120).

Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyətin tərəqqisi obyektiv bir proses, ədəbi, canlı və dinamik bir hadisədir. Eyni zamanda mədəniyyətin tərəqqisi ictimai həyatın bütün sahələrinin, o cümlədən də milli həyatın inkişafı və təkmilləşməsi ilə sıx əlaqədə baş verir. Çünki cəmiyyətin və şəxsiyyətin həm inkişaf səviyyəsi, həm də normal fəaliyyəti orada mədəniyyətin inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır. Mədəniyyətin yüksək nümunələrini əvvət etmiş, onu şəxsiyyətin təkmilləşməsinə istiqamətləndirmiş cəmiyyət sivilizasiyasının yüksək zirvələrini fəth etməklə yanaşı, vətənpərvərlik hissələrinin hərtərəfli və məzmunlu təzahürünə, insanların hiss və duyğularının məqsədyönlü tənzimlənməsinə geniş və əlverişli şərait yaradır.

Mədəniyyətin yaranıb formalaşması ilə bağlı səciyyəvi cəhətlər elə millətin və xalqın formalaşmasının bütün xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Eyni zamanda, millət və xalqlar (bütövlükdə isə etnik qruplar) mədəniyyət vasitəsilə ictimai münasibətlərə, son nəticədə isə sivilizasiyaya daxil olur, ona öz töhfəsini verir, həmçinin onun nailiyyətlərindən istifadə edirlər.

Mədəniyyət vasitəsilə etnik birliyin sivilizasiyada oynadığı çəvik və dinamik rol daha aşkar meydana çıxır. Çünki sivilizasiya ayrı- ayrı fərdlər və sosial qruplar arasında əh ümumi əlaqə şəklində təzahür etdiyindən, bu əlaqələrin müəyyən sosial mütəəşəkkilliyinin və təmliğinin təmin edilməsində mədəniyyətin tənzimləyici rolu misilsizdir (Erasov B.S. Otnositelno dinamiki kulturni i üvivilizatsii v istoričeskoy proüesse na Vostoke. Üvivilizatsii i istoričeskiy proüess. M., 1983, s.67). Özü də bu tənzimləyicilik milli amillərin ictimai münasibətlər sistemindəki yerini daha mütəəşəkkil və sistemli edir, milli proseslərə məqsədyönlülük və şüurluluq ünsürləri əşlayır. Məsələn, milli müəyyənlik ilə qırılmaz vəhdətdə olan milli mənlilik şüuru mədə-

niyyətin ciddi təsirinə məruz qaldıqda, onun məzmun və forma rəngəngənliyi, inkişaf dialektikasını özündə əks etdirir. Milli mənlilik şüurunun təmsalında millət və xalq özünün milli sərvətlərinin, mənavi nailiyyətlərinin qiymətini, dünya sivilizasiyasındakı yerini dərk edir, ona fəal dəyişdirici münasibət

VƏ MƏDƏNİYYƏT

bəsləmək ruhunda tərbiyə edilir. Həmin vəziyyət sosial- etnik xüsusiyyətlərə də təsir göstərir. Məhz sosial- mədəni özünəməxsusluq, tarixi mənşə ümumiyyəti mədəniyyət nümunələri vasitəsilə milli həyata möhkəm daxil olur. Həmçinin milli müəyyənliyin inkişafında və formalaşmasında özünün funksiyasına əməl edir. Məsələn, xalqımızın milli qürur obyektinə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı kökümüzün, soyumuzun aydınlaşdırılmasında, milli özünəqaydış və milli özünüdərkə az iş görmür. Etnik mənsubiyyətimiz, milli layəqət və heysiyyətimizlə bağlı dastanda qaldırılan bir çox məsələlər məhz bu gün də hissələrimizi və duyğularımızı çuşə gətirir, milli müəyyənliklə bağlı karakter keyfiyyətləri əşlayır.

Yeni təfəkkür özü ilə millət və xalqların ruhuna əvvəlkindən əsaslı surətdə fərqlənən yeni baxış gətirir, onların ümumbəşəri dünya mədəniyyətinə və insanlar arasında mənavi avtoritetə gətirdiyi zənginliyə yenidən nəzər salır. İndi elə bir vaxt gəlib çatıb ki, gərək birbaşa və qəti cavab verək: millətin ləyaqətini hər şeydən əvvəl nə dələlət edir?

Millətin mənavi qüruru üçün əsas əhəmiyyət kəsb edən incəsənətdir və mədəniyyətin humanitar tərəfidir, millətin özünü onlara münasibətdir, adamların öz tarixinə, öz keçmişinə münasibətdir. Ona görə də mədəniyyət və tarixi abidələrin vəziyyəti, kitabxana və muzeylərin vəziyyəti, davranış mədəniyyəti, mərifət (bu söz indiki tamamilə unudulub!) bütün bunlara başqa xalqların da millətə münasibətini təyin edir (D.Lixaçov. qazeta «Pravda», 13 mə 1988 q.).

Milli müəyyənliyin inkişaf dialektikasını belədir ki, mədəniyyətin ayrı- ayrı nümunələri, cəmiyyətin mühüm mənavi sərvətləri, əxlaqi və davranış normaları əvvəlcə adi şüur səviyyəsində milli mənlilik şüurunun məzmununda bərqərar olur, sonrakı prosədə isə onun məzmununun mühüm ünsürünə çevrilir. Mədəniyyətin fəal təsiri altında milli mənlilik şüurunun adı şüur səviyyəsini aşaraq nəzəri şüura çevrilir, onun məzmununda ideoloji və sosial- psixoloji amillərin tarazlaşması prosesi gedir, millət sivilizasiyadakı yeri və rolunu daha dəqiq və aydın təsvir edə bilər.

Beləliklə, mədəniyyət millət və xalqın «yaddaşını» əks etdirən, onun sivilizasiya ilə əlaqəsinə nizama salan mühüm bir salnamədir. Keçmişin dərk edilməsi, onun qorunub hiif edilməsi nəinki millətin mənavi simasının formalaşmasında, habelə mədəniyyətin zəngin və hərtərəfli inkişafında böyük rol oynayır. Bu cür tarixi varislik isə ənənə və ideallara çevrilir- rəkk milli müəyyənlik və qürur hissini formalaşdırır. Məhz bu cəhət nəzərdə tutaraq bəzi tədqiqatçılar sivilizasiyanı müəyyən tarixi mərhələdə mövcud olan sosial- mədəni birlik kimi səciyyələndirir (Bax: Sovetskəə soüioloqie. Soüioloqičeskəə teorie i soüioloqie praktiki. M., 1982, t.1, s.49-50). Belə sosial- mədəni birlik xalqın mənaviyyət və

ədəbiyyatında öz təzahürünü büruzə verir.

Məsələn, Nizaminin «Xəmsəsi», Füzulinin «Leyli və Məcnunu», Ü.Hacıbəyovun və başqa mütəfəkkirlərimizin yaradıcılığı Azərbaycan xalqının milli müəyyənlik obyektini, eyni zamanda dünya sivilizasiyasının ayrı-ayrı sistemlərinin biri kimi özünü göstərir.

Keçmiş sosial dəyərliliyin qiymətləndirilməsi şəxsiyyətin mənavi ələmi ilə qırılmaz surətdə bağlı olub, onun həm yetkinlik, həm də sivilizasiyalıq dərəcəsini müəyyən edir. Burada isə mədəniyyət öz təsirli və tənzimləyici rolunu ifadə edə bilər.

Cəmiyyətin mədəni səviyyəsi nə qədər yüksək olursa, heç bir adamın mədəni inkişafı nə qədər yuxarı olursa burada ictimai- siyasi proseslərin cərəyanı da bir o qədər rəvan baş verir, sosial konfliktlər və ziddiyyətlər də asanlıqla həll edilir. Bu mənada, mədəniyyət cəmiyyətdə mənavi- psixoloji iqlimi tənzimləməkdə və beləliklə də vətənpərvərlik hissələrinin özünü ifadəsində və deməli milli müəyyənliyin formalaşmasında əvvəzsiz fəaliyyət göstərir.

Belə şəraitdə ictimai münasibətlərin mədəniyyətlə bağlı olan sahəsi daha da genişlənir, insan fəaliyyətinin «arxa planı» keçmiş bir çox növləri də üzə çıxır. Deməli, mədəniyyət insanların münasibətlərin bütün formaları üzərinə yayılaraq bu münasibətləri səciyyələndirən çox mühüm keyfiyyət göstəricisinə çevrilir.

İndi ictimai həyatın bir çox sahələrində yaranmış ziddiyyətlərin, o cümlədən də milli münasibətlər sahəsindəki gərginliyin köklərini həm də mədəniyyətlərin inkişafı və qarşılıqlı təsiri sahələrində də axtarmaq zəruridir. Baş verən milli münasibətlərin mərkəzində həm də şəxsiyyətin mədəni inkişaf səviyyəsi ilə bağlı problemlər də dayandığını göstərmək vacibdir. Çünki imperiya dövrünün bayağı deformasiyaları bu sahədə də ciddi nəqəslərin yaranmasına gətirib çıxarırdı.

Yuxarıda qeyd edilənlər əyani surətdə təsdiq edir ki, müasir sivilizasiya şəraitində milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi və bu işin millətlərin mənavi simasına təsir göstərməsi imkanı daha böyükdür. Həmin vəziyyət milli müəyyənliyin sosial bazasını genişləndirir, onun zəngin inkişafı üçün daha əlverişli şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır.

Xalqın milli müəyyənliyi onun mədəniyyət və sənət tarixi ilə sıx əlaqədardır. Hər bir xalqın mədəniyyət tarixi onun milli, estetik, fəlsəfi təfəkkürünün tarixidir, onun fikri, dimənəvi dünyasıdır. Bu, xalq həyatı və dünyagörüşü ilə bağlı elə tarixdir ki, onun hər mərhələsi, bu mərhələləri təmsil edən dühani, mütəfəkkiri, xalqın tarixini, şərfli, qanlı- qadala keçmişini, mədəniyyətini, mənaviyyətini yəronmök, ondan qiymətli irs kimi istifadə etmək, onun dərk etmək üçün mühüm sərətdir. Min illərin dərinliyindən bu sərvəti çıxarıb müasir insanın xidmətinə vermək olduqca vacibdir. Bu isə keçmişlə müasir dövr arasında fikri, mənavi elmi əlaqə yaratmaq, xalqın estetik tərbiyəsində mühüm iş görmək deməkdir.

Apdin Əlizadə,
fəlsəfə elmləri naməzidi, dosent